

УДК: 130.2:32::168.522 (477)

Стеніко К. М.

Здобувачка Національного інституту стратегічних досліджень

БЕЗПЕКОВИЙ КОНТЕКСТ ДІАЛОГІЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Аналізується потреба та процес формування діалогічності української культури як важливий напрямок забезпечення гуманітарної безпеки держави та консолідації суспільства. Хоча діалогічність та толерантність завжди були прикметними рисами української культури, що визначалося впливом множини культурно-цивілізаційних і геополітичних впливів, сучасна українська культура має ще значний потенціал діалогічності.

Ключові слова: діалог, філософія діалогу, культура як спосіб буття, діалогічність культури, українська культура, культурна політика, гуманітарна безпека держави.

У сучасному теоретичному дискурсі поняття «діалог» описує не тільки взаємодію різних культур, а і сутнісні ознаки екзистенційності буття суспільства, знімаючи протиставлення суб'єкта і об'єкта, не редукуючи при цьому культуру до ціннісного універсуму. Відповідно воно виявляється найбільш адекватним для опису сучасних змін в культурі, де одночасно взаємодіють традиції, інновації та розмаїття буттєвих адаптацій людини, що дозволяє зміщувати акцент в аналізі феноменів культури із смисло-ціннісного універсуму до життєвих стратегій індивідів та суб'єкт-суб'єктного відношення, в якому важливу роль відіграють особисті якості людини.

Діалогічність культури можна визначити як взаємовизнання цивілізаційної та суспільної значимості поглядів, ідеологій, вірувань, орієнтацій, життєвих стратегій, цінностей, звичаїв та архетипів культури різних соціальних, етнічних та регіональних спільнот.

Актуальність дослідження діалогічності культури має багато вимірів. Перш за все це цивілізаційний—переосмислення значення та наслідків діяльнісної парадигми буття людини у світі, яка є як визначальним чинником цивілізаційного прогресу, так і причиною глобальних криз та катастроф внаслідок відсутності етичного виміру використання

науки і техніки, споживацького ставлення до навколишнього природного середовища, відношення до «Іншого» як до чужого або ворожого та об'єкта вербального або практичного впливу за принципом користності.

Це передбачає потребу вивчення природи і сутнісних характеристик діалогічності культури загалом та особливостей її локальних проявів, чинників та механізмів їх формування, впливу на гуманітарний розвиток суспільства та безпеку держави, розробку адекватних стратегій формування цієї діалогічності, враховуючи те, що, на думку багатьох дослідників, наше століття з повним правом може бути назване часом становлення і розвитку філософії та практики діалогу, «нового гуманізму».

Визнання в іншій людині та в іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього, визначення діалогу як суб'єкт-суб'єктного зв'язку є заслугою напрацювань М. Бубера («Я-Воно» — суб'єкт-об'єктне відношення, «Я-Ти» — суб'єкт— суб'єктне відношення). Широкої популярності дана проблематика набуває також завдяки ідеям О. Розенштока-Хюссі та К. Ясперса.

Окрім цього, слід зазначити внесок у розробку даної проблематики дослідження німецької комунікативної філософії К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та Г. Йонаса. Особливою заслугою їх філософії було те, що вона була комунікативною етикою, а саме, етикою відповідальності.

Серед російських дослідників, що розробляли дану проблему, передусім, слід відзначити М. М. Бахтіна. Діалогічне відношення, за Бахтіним, це єдина форма відношення до особистості, що зберігає її волю і недовершеність. Проблеми діалогу як діалогу культур присвячені роботи В. С. Біблера. Значний евристичний потенціал має концепція методологічного зсуву у дослідженні культури К. Гірца.

Різні аспекти проблеми культурних трансформацій та діалогового відношення були предметом дослідження українських науковців — Т. Андрущенко, Є. Бистрицького, М. Булатова, Т. Василювської, А. Єрмоленка, К. Жоля, Є. Злобіної, Т. Злобіної, К. Іванової, Ю. Іщенка, Н. Колотилова, С. Крилової, С. Кримського, В. Лук'янець, В. Малахова, О. Назаренко, О. Охрімчук, Р. Олександрова, Б. Парахонського, М. Поповича, Л. Ситниченко, С. Пролеева, О. Соболя, В. Табачковського, В. Шинкарука, Н. Хамітова та ін.

Безпековим вимірам суспільного буття, змісту та чинників державних гуманітарних політик, їх впливу на людину та соціум присвячені роботи українських науковців — О. Валецького, В. Горбуліна,

В. Грубова, О. Дзьобаня, С. Здіорука, О. Н. Крохмаль, Ю. Левенця, О. Литвиненка, В. Лозового, Г. Нестеренко, В. Отрешка, В. Пазенка, Н. Рижко, М. Розумного, С. Сьоміна, М. Степика, А. Храбана, Л. Шкляра, Г. Яворської та ін.

Особливої актуальності проблема діалогічності культури набуває в умовах становлення незалежної України в контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного і пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя, євроінтеграції та викликів глобалізації, потребу зміни екологічної парадигми буття суспільства, взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій населення держави, подолання синдрому «розколотого суспільства», військової агресії Росії проти України. Як показали драматичні події кінця 2013 — початку 2014 років, за всі роки незалежності ні для влади, ні для опозиції, ні для фінансово-політичних груп, ні для більшості громадян, соборність та єдність країни і держави не була пріоритетом їх діяльності, а діалог способом вирішення актуальних проблем.

Сучасна монологічність української культури, відсутність суспільного консенсусу стосовно стратегій соціально-економічного розвитку, низький рівень розуміння «Іншого» в значній мірі є результатом відсутності за часи незалежності соціальних практик трансформації комуністичних егалітарно-колективістських цінностей в цінності винятковості та неповторності людської індивідуальності як умови толерантного ставлення громадян один до одного.

Окрім того монологічність української культури як виклик гуманітарній безпеці держави є результатом соціалізації значної кількості громадян в закритих соціально-економічних анклавах (Крим та Донбас) та на засадах альтернативних українській культурі як національному способу буття.

Безпековий контекст діалогічності української культури може розглядатися як проблема єдності життєвих установок, ціннісних та світоглядних орієнтацій суб'єктів суспільного діалогу. Проблема цієї єдності породжена зіткненням принаймні двох систем цінностей — отриманої від попереднього соціуму, з одного боку, та нових стратегічних орієнтирів і пріоритетів подальшого розвитку — з іншого. Її гострота підсилюється ще й впливом історичного та політичного минулого України, а також її геополітичним розташуванням як терито-

---

рії, яка знаходиться на розломі і в точках дотику декількох цивілізацій, як великих, так і локальних.

Їх вирішення може розглядатися і як задача подолання ментального розколу Заходу та Сходу України шляхом активізації міжрегіональних комунікацій, нейтралізації сепаратистських практик, поглиблення діалогу та взаєморозуміння поколінь, які мають різне, часом протилежне бачення суспільних проблем та шляхів їх вирішення, поширення та популяризацію успішних життєвих практик у галузі науки та освіти, охорони здоров'я, подолання бідності, досягнення гендерної рівності тощо. Об'єднувати суспільство може як усвідомлення того «хто ми є?», так і втілення успішних стратегій вирішення політичних та соціально-економічних проблеми і модернізація суспільства на основі потреб та інтересів більшості громадян України, а не олігархічних кланів.

Внутрішньокультурний діалог як важлива складова гуманітарної безпеки української держави детермінується багатьма чинниками дія яких може мати випадковий, спонтанний, синергетичний характер. Одним із найбільш важливих таких чинників є мова як засіб комунікації та взаєморозуміння, на що вказували майже всі теоретики діалогічних концепцій. Проте головною проблемою всякого мовного діалогу, яку породила цивілізація доцільності, є проблема автентичності смислів понять дискурсу, яка характерна і для України. Домінуюча сьогодні в усіх сферах життя суспільства доцільність за допомогою всеосяжних маніпуляцій, перш за все інформаційних (особливо відчутних в умовах гібридної війни Росії проти України), зруйнувала фундаментальні смисли понять комунікації, внаслідок чого суб'єкти діалогу часто не розуміють про що треба домовлятися, бо за відсутності загальних смислів понять, кожен розуміє свій інтерес по-своєму.

У філософії проблема смислів дискурсу була артикульована Ж. ВДерідою як проблема їх деконструкції. Тому єдиний спосіб вийти за рамки нав'язаних смислів—їх деконструкція через поглиблений аналіз мови. В цілому, можна стверджувати, що автентичність смислів діалогу—запурука взаєморозуміння його суб'єктів. Суто українською є і проблема повноти понять та категорій української мови як способу відображення реальності. Як вважає директор Інституту української мови НАНУ П.Гриценко, за роки незалежності з українською мовою не сталося радикальних змін, лише розширилося поле її функціонування, збільшився словниковий запас і термінологія, збільшилася кількість доступних текстів українською мовою. Проте, на його думку, за ці роки вже виросло значне україномовне покоління, і жодна полі-

тична кон'юнктура не зможе знівелювати статус української мови як державної й одного з факторів державного будівництва [1].

Серед понять діалогічних концепцій один із їх очільників—М. Мерло-Понті—виділяв поняття обличчя. Це доволі метафоричне визначення чинника діалогу можна конкретизувати через доволі розроблену проблему (особливо у психології) рольової поведінки особистості. Очевидно, що, що значна частина діалогічних дисгармоній пов'язана з функціонуванням ролей і закономірностями рольової поведінки. Рольові конфлікти—це суперечності, пов'язані з соціально-психологічними ролями особистості та їх структурою.

Можна стверджувати, що цілераціональна цивілізація породила тільки їй характерні узагальнюючі ролі життєдіяльності людини. Основою їх виділення можна вважати Буберівську класифікацію діалогічного світовідношення як «Я-Ми» та «Я-Воно». Відношення людини передновочасної доби до світу З. Бауман, наприклад називає Лісником. На його думку обов'язком лісника є захист переданої йому під нагляд землі від будь-якого людського втручання, аби обороняти й оберігати її «природну рівновагу», те втілення безкінечної мудрості Бога чи Природи. Інакше, вважає З. Буман, із Садівником: він вважає, що у світі взагалі не буде ладу (принаймні в маленькій частині світу, довіреній його опіці), якщо він не пильнуватиме постійно і не докладатиме зусиль. А нинішній час, на думку З. Бумана, це час—Мисливців. Єдиною метою, яку плекають мисливці, є чергова «здобич», достатньо велика, щоб задовольнити його. Мисливці здатні припустити, що колись—у віддаленому майбутньому—на планеті можуть узагалі зникнути не спустошені ліси; проте якщо так станеться, то не вбачатимуть у цьому безпосередньої проблеми, а надто власної проблеми [2, с. 147–150].

Окрім онтологічних чинників діалогу, якими є мова та рольова поведінка, етичним його фактором, який у діалозі виконує роль певної його метафізики є довіра. Для осмислення діалогічності культури найбільш важливою характеристикою довіри є узагальнена міжособистісна довіра до людей взагалі—не родичів, не друзів, не знайомих—тобто довіра до людей, про яких немає конкретної інформації. Проблема довіри стала важливим об'єктом теоретичного дискурсу в останні роки ХХ століття. Започаткований ще у 80-х роках роботами Н. Лумана та Б. Барбера, в подальшому він став серйозною частиною соціології зі своїми послідовниками та школами. Серед тих, хто активно долучився до вивчення феномену довіри у суспільстві, можна назвати дослідження Ф. Фукуями, Б. Мішталя, А. Селігамана, Р. Хардіна, Е. Усланер, Р. Крамера, К. Кука,

П. Штомпки та інших. На думку останнього інтерес до проблематики довіри точно вписується в зміни парадигми і типову зараз концентрацію уваги на культурному вимірі і на повсякденному житті [3, с. 27].

За показником особистісної довіри Україна є середньою за загальносвітовими стандартами країна, що має непогані перспективи розвитку діалогічності суспільства. Для підтвердження цього висновку можна зазначити, що загальносвітовий середній показник генералізованої міжособистісної довіри, розрахований по 83 країнах, становить 29,5 %. Найнижчі показники довіри до органів влади, офіційних осіб, установ, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, заходів тощо, що є суттєвим гальмом інституційного розвитку України. Як справедливо зазначають фахівці інституту соціології НАН України, небезпека такої ситуації полягає в тому, що певні інституціональні механізми колишнього патерналістського ладу в країні (зокрема, в координатах соціально-економічної політики) вже зруйновано. Натомість усунення держави від «батьківської» опіки та відповідальності за народ, ще не компенсується почасти через брак нових інституціональних умов та можливостей, повноцінною громадянською відповідальністю членів суспільства та різних соціальних груп [4].

Визначальним механізмом формування діалогічності української культури як способу буття можна розглядати практики гармонізації інтересів усіх громадян України, які передбачають вельми складну систему домовленостей, зокрема і закріплених законодавчо, які б урегулювали, робили загальноприйнятими та загальновизнаними «правила гри» між різними соціо-культурними складовими суспільства. Важливим механізмом становлення діалогічності культури є також практики культурної взаємодії, в процесі яких зміни відбуваються як у проаналізованих чинниках діалогу, так і у традиціях та звичаях, які є основою культурного фундаменту суспільства. Культурна взаємодія може мати мирний та добровільний характер (ендомодель) або примусовий, який реалізується «згори» і переслідує певні цілі (екзомодель).

Як механізм формування внутрішньокультурного діалогу можна розглядати громадянську активність суспільства, яка реалізується як через формалізовані структури—партії, профспілки, так і через структури громадянського суспільства—громадські організації, рухи, ініціативи тощо.

Втілення практик діалогічності культури потребує, перш за все законодавчого розширення поняття культури до комплексного її тлумачення як способу буття, який охоплює всі сфери суспільства, а не

тільки мистецтво та культурні індустрії. Про це свідчить хоча б те, що Закон України «Про культуру» (2011) вперше запроваджуючи поняття «культура» в українське законодавство, звузив цей термін у порівнянні з сучасними світовими та європейськими підходами, звів її роль в соціально-економічному розвитку тільки до «одного з основних факторів самобутності», яким можна, як виявляється, легко знехтувати. Загалом порівняно із законодавством інших країн законодавство України в галузі культури є досить широким і специфікованим по різних сферах. Загалом Верховною Радою України ухвалено понад 300 нормативно-правових актів, що стосуються питань культури. Такий широкий масив законодавчих актів має в багатьох випадках неузгоджений та суперечливий характер.

Таким чином нова українська культура часів незалежності не стала механізмом («почути всіх і кожного»), інструментом взаємоузгодження позицій різних суспільних верств стосовно стратегії розвитку країни, ресурсом конструктивного діалогу влади та громадянського суспільства, влади та опозиції. Більше того, роль культури в суспільних процесах стає дедалі непомітнішою, практично не впливаючи на соціально-економічний розвиток країни та досягнення суспільної злагоди. На сьогодні не створено інформаційно-культурного середовища, яке б унеможливило розвиток соціальної напруги, роз'єднання суспільства, антиукраїнські кампанії. Тому в культурний простір України легко проникають субстрати інших культур та антикультурні рухи.

Формування діалогічності культури потребує і суттєвої модернізації її інституційного забезпечення, як визначальної умови становлення української політичної нації. Політика діалогічності культури є у цьому вимірі певною технологією формування національного культурного контенту. Очевидно, що головним суб'єктом такої політики є держава. Її роль як головного суб'єкта культурного діалогу повинна полягати у посередництві, узгодженні різнобічних прагнень його суб'єктів, а основними функціями — координація сумісних дій і захист національних інтересів.

Враховуючи сказане, органи державної влади мають засвоїти нові стандарти та принципи побудови культурної політики, розробляючи короткотермінові (операційні) плани та довготермінову стратегію модернізації культури на засадах українських цінностей.

Модернізація інституційного забезпечення діалогічності культури потребує також суттєвого переформатування структури Міністерства культури України, (яка була створена під «радянську модернізацію

культури» 1930-х років і дотувалася виключно з державних коштів) у структуру, адекватну новим умовам функціонування суспільства, економіки, та держави. Законодавча діяльність Міністерства культури має ґрунтуватися на переосмисленні та законодавчому закріпленні завдань культурної політики України. Вона повинна мати такі пріоритети: формування загальноукраїнської ідентичності через поглиблення внутрікультурного діалогу; збереження культурного різноманіття; консолідацію української політичної нації; розвиток українських культурних індустрій; промоцію України у світі. З метою формування законодавчої бази культурної політики держави було б необхідно рекомендувати Кабінету Міністрів України розробити і подати до Верховної Ради України проекти законів: про Концепцію розвитку гуманітарної сфери в Україні; про Концепцію регіональної політики в Україні; про Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні; про Концепцію державної етнонаціональної політики в Україні. Міністерство культури України повинне бути не тільки галуззю економіки, куратором та опікуном культурних індустрій, а перш за все, модератором культурних модернізацій усіх сфер українського суспільства.

Стрижнем державної політики діалогічності української культури повинно стати формування цілісності культурного простору країни; протидія інформаційній агресії та психологічним війнам; досягнення нового освітнього рівня; зміна місця і ролі науки у суспільному житті, розширення комунікативної практики влади зі структурами громадянського суспільства; гармонізація міжетнічних стосунків; становлення та розвиток міжконфесійного діалогу; розробка та реалізація програм інтеграції мігрантів в українську культуру.

Органи державної влади мають засвоїти нові стандарти та принципи побудови культурної політики, розробляючи короткотермінові (операційні) плани та довготермінову стратегію модернізації культури на основі спільного бачення з незалежними організаціями, громадянським суспільством. Така політика має спиратися на принципи прозорості, результативності та багатоканального фінансування. Для цього необхідно розробити закон «Про державну політику в сфері культури» на наступні 3–5 років, в якому прописати по роках очікувані зміни (результати), при цьому ресурсом мають стати обсяги пільг, преференцій та видатки на управління, що безпосередньо залежатимуть від досягнутих результатів.

В свою чергу, громадянське суспільство, повинно мати право і можливість проводити постійну оцінку політичних рішень і результа-

тів реалізації політики в різних галузях культурної сфери і в цілому. Наслідками такої політики має стати насамперед формування гордості українців за свою державу, створення цілісного культурно-інформаційного простору, який би збагачувався за рахунок взаємодії з іншими культурами, але був би достатньо сильним, щоб протистояти антикультурним та антиукраїнським проявам. Загалом треба говорити про потребу модернізації культури в широкому розумінні цього слова.

Таким чином формування діалогічності культури — це зміна змісту гуманітарної безпеки держави та парадигми всього суспільного розвитку, яка передбачає укладення «громадянського пакту» між потребою різкої зміни звичного способу життя, що неминуче породжує переможців і переможених, а отже, затятих прибічників і непримиренних супротивників суспільних реформ та «інклюзивністю» перетворень, що означає здатність певної політики, політиків або політичної системи в цілому максимально враховувати інтереси всіх членів суспільства для того, щоб уникнути деструктивних (особливо силових) конфліктів інтересів цілих регіонів та суспільних груп.

Список використаних джерел:

1. Більше половини громадян України говорять українською у побуті — [Електронний ресурс] — режим доступу до статті: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/08/23/6524063/?attempt=1>
2. Батман З. Плинні часи: життя в добу непевності / З. Батман; пер. з англ. А. Марчинського. — К.: Критика, 2013. — 176 с.
3. Штомпка П. Доверие — основа общества / Петер Штомпка; пер. с пол. Н. В. Морозовой. — М.: Логос, 2012. — 440 с.
4. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. — К.: Институт социологии НАН Украины, 2014. — 338 с.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

Степико Е. М. Безопасность в контексте диалогичности украинской культуры

Анализируется потребность и процесс формирования диалогичности украинской культуры как важнейшее направление гуманитарной безопасности государства и консолидации общества. Хотя диалогичность и толерантность всегда были характерными чертами украинской культуры, что определялось влиянием множества культурно-цивилизационных факторов и геополитических влияний,

---

современная украинская культура имеет еще значительный потенциал диалогичности.

Ключевые слова: диалог, философия диалога, культура как способ бытия, диалогичность культуры, украинская культура, культурная политика, гуманитарная безопасность государства.

Stepyko K.M. Security context dialogic of Ukrainian culture

The thesis analyzes the necessity of dialogue and the process of Ukrainian culture as an important way to ensure security and humanitarian consolidation of society. It is shown that the modern Ukrainian culture considerable potential of dialogue. Although dialogue and tolerance have always been traits of the Ukrainian culture that was influenced by a set of cultural and civilizational and geopolitical influences, modern Ukrainian culture has another potential of dialogue.

Keywords: dialogue, dialogue philosophy and culture as a way of life, dialogic culture Ukrainian culture, cultural policy, humanitarian security state.